

З ІСТОРІЇ КАФЕДРИ

Кафедра історії стародавнього світу і середніх віків, 1985 р.
Зліва направо: сидять – Є. В. Черезов, Г. К. Кожолянко, К. С. Мусієнко;
стоять – М. Ф. Вишневський, Л. П. Михайлина, В. О. Балух,
Л. В. Борисюк, Ю. П. Шестаков, С. В. Пивоваров

УДК 930(47+57)(092)ДМІТРЄВ

Богдан БОДНАРЮК

ЖИТТЯ І НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИКА-ВІЗАНТИНИСТА ОЛЕКСАНДРА ДМІТРЄВА

У статті йдеться про життя та науково-освітню діяльність відомого історика-візантиніста Олександра Дмитрева. Він працював у Чернівецькому університеті в перше повоєнне десятиліття, відродивши візантиністику в цьому вузі. Очолював кафедру стародавньої історії.

Ключові слова: візантиністика, Чернівецький університет, кафедра стародавньої історії, О. Дмитрев.

Богдан БОДНАРЮК

ЖИЗНЬ И НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИСТОРИКА-ВИЗАНТИНИСТА АЛЕКСАНДРА ДМИТРЕВА

В статье идет речь о жизни и научно-педагогической деятельности известного историка-византиниста Александра Дмитрева. Он работал в Черновицком университете в первое послевоенное десятилетие, возродил византинистику в данном вузе. Возглавлял кафедру древней истории.

Ключевые слова: византинистика, Черновицкий университет, кафедра древней истории, А. Дмитрев.

Bogdan BODNARYUK

**LIFE AND SCIENTIFIC ACTIVITY
OF THE HISTORIAN-VIZANTYNISTA ALEXANDER DMITRYEV**

The article tells about the life and scientific and educational activities of the famous historian vizantynista Alexander Dmitryeva. He worked in the Chernivtsi University in the early postwar decades, revived Byzantine in this university. He headed the department of ancient history.

Key words: Byzantine, Chernivtsi University, the department of ancient history, A. Dmitryev.

В історії Чернівецького університету, зокрема його історичного факультету, в перше десятиліття після завершення Другої світової війни особливе місце посідає постать відомого радянського історика-візантиніста і антикознавця Олександра Дмитрева. Життя та наукова діяльність цього вченого і педагога на сьогоднішній день залишаються ще слабо вивченими, хоча саме з його ім'ям пов'язане відродження візантиністичних і антикознавчих досліджень в Чернівцях у повоєнний час.

Олександр Дмитрович Дмитрев народився 23 листопада 1888 р. в Києві у родині вчителя. Його дитячі роки проходили в атмосфері духовності; батьки рано прищепили юнакові любов до історії та літератури. Після завершення навчання в класичній гімназії, де Дмитрев продемонстрував здібності в опануванні грецької та латини, 1906 р. він стає слухачем Київської Духовної Академії. За роки навчання на історичному відділенні Академії Олександр Дмитрович не лише поглибив свої знання в галузі античної і середньовічної історії та стародавніх мов, а й почав спеціалізуватись як фахівець на візантиністичній проблематиці.

Після завершення курсу в Київській Духовній Академії у 1912 р. молодий вчений починає працювати в Російському археологічному інституті в Константинополі (Стамбулі) під керівництвом свого вчителя, академіка Ф.І. Успенського. За два роки праці в інституті (до початку Першої світової війни) Дмитрев брав участь у наукових (археологічних та етнографічних) експедиціях до Малої Азії, Греції, Сирії та Єгипту. З початком війни через загострення міжнародної ситуації, погіршення ставлення до російських науковців місцевої турецької влади й припинення, у підсумку, фінансування, Олександр Дмитрович, як і більшість його колег по інституту, змушений був повернутися до Росії.

Протягом 1914-1922 рр. (тобто за часів світової війни, революції, переходу до влади більшовиків та жахів громадянської війни) він вчителював у Одесі. Після переїзду в 1922 р. знов до Києва Дмитрев продовжив працювати вчителем. Педагогічною діяльністю (читанням курсів з історії античності та середньовіччя) він займався до кінця 1928 р. З весни наступного, 1929 р., переїхавши за запрошенням до Москви (цьому посприяв Ф.І. Успенський) О.Дмитрев починає працювати науковим співробітником Візантологічної комісії ВУАН, а з 1932 р. стає науковим співробіт-

ником Історичного архіву та Історичної бібліотеки Наркомосвіти в столиці СРСР.

Необхідно відзначити, що протягом першої половини 30-х рр. Дмитрев остаточно формується як вчений і дослідник, коло наукових інтересів котрого – питання візантійської та ранньохристиянської історії. Висвітленню образів Ісуса Христа [2], Діви Марії та апостолів [5] (з точки зору радянської атеїстичної пропаганди і марксистської історичної доктрини), а також особливостям взаємовідносин між Церквою і державою у Візантії [3] й на Русі [4] присвячені перші публікації дослідника.

В 1936 р. Дмитрев, прийнявши остаточне рішення пов'язати своє подальше життя з науковою і викладацькою діяльністю (він стає здобувачем кафедри історії стародавнього світу Ленінградського державного університету), переїздить до Сталінграда (нині м. Волгоград Російської Федерації), де призначається на посаду доцента та завідувача кафедри історії стародавнього світу і середніх віків Сталінградського педагогічного інституту. У 1938 р. Вища атестаційна комісія ВКВНІ при РНК СРСР присвоїла йому вчене звання доцента.

Початок Великої Вітчизняної війни О.Д. Дмитрев зустрів у Сталінграді, але невдовзі був евакуйований з іншими працівниками кафедри в тил. Наступні два роки (1942-1943) вчений, перебуваючи на посаді доцента кафедри всесвітньої історії, викладає у Бугурусланському педагогічному, і паралельно – в учительському інституті (обидва навчальні заклади містяться в РФ). Разом з тим слід зазначити, що всі ці роки Дмитрев не припиняв і своєї суто наукової діяльності як здобувач на історичному факультеті Ленінградського університету.

В результаті, 21 жовтня 1943 р. на засіданні вченої ради історичного факультету Ленінградського державного університету, який перебував тоді в евакуації, він захистив кандидатську дисертацію на тему: «Багауди. До історії революційного руху в Римській Галлії» [11]. Після успішного захисту дисертації Дмитрев отримує нове призначення на Північний Кавказ – до Нальчика. До кінця війни (тобто протягом 1944-1945 рр.) Олександр Дмитрович обіймав посаду завідувача кафедри всесвітньої історії у Нальчицькому педагогічному інституті. Після завершення Великої Вітчизняної війни за наказом Міністерства науки та освіти СРСР вчений переводиться в місто Ростов-на-Дону (нині РФ), де з 12 жовтня 1945 р. по 28 вересня 1946 р. працює доцентом кафедри античної та середньовічної історії Ростовського державного університету.

Наступний етап біографії О.Д. Дмитрева пов'язаний з Чернівцями і Чернівецьким державним університетом, куди його відрядили восени 1946 р. Протягом наступних п'яти років – з 1946 по 1951 – Дмитрев, викладаючи в Чернівецькому університеті, як науковець почав займатися дослідженням соціальних рухів у Візантійській імперії. Одночасно він прикріплюється в Ленінградському університеті на кафедрі, де до того захистив кандидатську дисертацію, для написання докторської роботи. Ви-

кладацька й адміністративна кар'єра Дмитрева в ЧДУ склалася вдало: з 10 жовтня 1946 р. – він доцент кафедри стародавньої історії на історичному факультеті; 25 липня 1947 р. призначений в.о. завідувача кафедри загальної історії; з 29 серпня того ж року – завідувач кафедри стародавньої історії.

Робота над докторською дисертацією завершилась її захистом 28 лютого 1950 р. в Ленінградському державному університеті; тема дослідження: «Соціальні рухи в Римській імперії у зв'язку з вторгненнями варварів» [13]. Наступні важливі події в біографії вченого також пов'язані з його перебуванням у Чернівецькому університеті. Зокрема, 28 квітня 1951 р. Дмитрев стає професором (обирається на посаду) кафедри стародавньої історії, а 7 червня того ж року йому було присвоєно вчене звання професора.

З іншого боку, саме навесні 1951 р. виникла конфліктна ситуація, яку О.Д. Дмитреву розв'язати не вдалося: останні два роки він писав до Міністерства науки і освіти СРСР листи з проханням дати йому дозвіл на відкриття (під своїм керівництвом) у Чернівцях на історичному факультеті аспірантури зі спеціалізацією з проблем історії античності та візантинознавства. Міністерські чиновники декілька разів відхиляли клопотання Дмитрева, мотивуючи це тим, що він ще не має звання професора. Після довгоочікуваного отримання цього звання він черговий раз звернувся з проханням про відкриття аспірантури, наголошуючи, що необхідна «умова» нарешті виконана. Проте Міністерство знов йому відмовило без пояснення причин. У відповідь Дмитрев написав заяву з проханням про звільнення з ЧДУ за власним бажанням. 25 серпня 1951 р. його заява була підписана. Восени професор О.Д. Дмитрев повернувся до Ростова-на-Дону, в тамтешній університет, де пропрацював понад десять років на кафедрі античної та середньовічної історії. Помер вчений 5 вересня 1964 р. в Ростові, де й похований.

Переходячи до висвітлення й аналізу наукової спадщини О.Д. Дмитрева, варто відзначити, що його дослідження в галузі антикознавства і візантиністики стали класикою радянської історичної школи. Його статті та монографії з історії Риму, Візантії, раннього християнства, соціальних рухів доби Пізньої Античності згадуються не лише у відповідних підручниках і довідниках, але й на сторінках ґрунтовних історіографічних праць, написаних такими науковцями минулого століття, як О. Вайнштейн [1], З. Удальцова [20], Г. Курбатов [18], В. Кузіщин [17], В. Сиротенко [20].

Ось що про нього пише О.Вайнштейн у роботі «Історія радянської медієвістики»: «Найбільш широку картину загибелі рабовласницької держави дав О.Д. Дмитрев у своїй докторській дисертації... Використовуючи різноманітні писемні джерела IV-V ст., дані нумізматики, епіграфіки, папірології і т.п., автор стежить за тим, як поступово зростав революційний рух в ряді провінцій. При цьому він підкреслює єдність соціального характеру і безперервність революційного руху протягом трьох віків до

самої загибелі Імперії на Заході. Зібраний Дмитревим матеріал добре ілюструє... роль Римської імперії як затятого ворога й гнобителя народів, розвінчує ... міф про благодійність римського світового панування з його *Pax Romana*» [1, с. 110].

Разом з тим, далі О.Вайнштейн констатує: «Проте цей самий матеріал демонструє хибність пануючого в радянській науці уявлення, що Імперію «звалила» революція рабів у союзі з варварами. Останні, особливо наприкінці Імперії, частіше придушували повстання народних мас, ніж вступали з ними в союз. Щоб врятувати схему, Дмитрев висунув нове положення: з середини V ст. варвари від «політики союзу» з революційним рухом переходять до «політики його придушення». Але чим був викликаний цей розрив між народними масами Імперії та варварами і чому він відбувається саме з середини V ст., залишається нез'ясованим, а саме це положення бездоказовим» [1, с. 110].

Як бачимо, концепція Дмитрева стосовно «революції рабів» (котра йшла в руслі наукових поглядів ряду відомих антикознавців 30 – 40-х рр. XX ст.) вже зазнала критики ще наприкінці 60-х років з боку одного з провідних радянських історіографів.

Г.Курбатов у монографії «Історія Візантії. Історіографія», яка побачила світ у середині 70-х рр., писав про те, що наукові публікації Дмитрева, пов'язані з вивченням народних рухів у Пізньоримській імперії та Візантії, з одного боку, носять дискусійний характер через певний схематизм автора в інтерпретації соціальної революції як суто «деструктивної» за своїм характером, а з другого – «актуалізують проблеми переходу від античності до феодалізму у Візантії» [18, с. 195-196].

В.Кузіщин на сторінках «Історіографії античної історії» (вийшла з друку у 1980 р.) при характеристиці наукових поглядів Дмитрева, які стосувались дослідження аспектів соціальної боротьби в античному суспільстві, підкреслює: «О.Д. Дмитрев у своїх роботах з історії соціальних рухів, включаючи еретичні, показав їх суттєву роль в житті Римської імперії, особливо в її пізній період... Вчений розкрив і показав складний характер цих соціальних рухів; участь в них рабів, колонів, бідноти, закабалених провінціалів змусило його (автора. – Б.Б.) трактувати в цілому революційні рухи пізнього часу не як рабські, а як народні рухи. Особливо ґрунтовно різні аспекти революційних рухів були досліджені О.Д. Дмитревим у докторській дисертації» [17, с. 341].

Окремі питання, які тою чи іншою мірою трактувались вченим з точки зору пізньоантичної «революції рабів», були ним висвітлені в таких статтях, як «Падіння Дакії», «Повстання вестготів на Дунаї і революція рабів», «До питання про агоністиків і циркумцелліонів», «Вторгнення слов'ян і революція рабів в Римській імперії», «Рух багаудів», «Народні рухи в східних провінціях у період дунайських війн III ст.», «Буколи», «Рухи скамарів», «Рух *latrones* як одна з форм класової боротьби в Римській імперії» та ін.

Таким чином, завершуючи стислий огляд сторінок біографії та наукової спадщини О.Д. Дмитрева, необхідно зазначити, що на період його роботи в Чернівецькому державному університеті припадає кар'єрне зростання вченого від доцента до завідувача кафедри стародавньої історії, захист докторської дисертації та присвоєння йому вченого звання професора.

Джерела та література: 1. Вайнштейн О.Л. История советской медиевистики. – Л., 1968; 2. Дмитрев А.Д. Вопрос об историчности Христа в свете археологии. – М., 1929; 3. Дмитрев А.Д. Церковь и государство в Византии. – М., 1930; 4. Дмитрев А.Д. Церковь и крестьянство на Руси. – М., 1931; 5. Дмитрев А.Д. Личность Девы Марии в свете археологии. – М., 1930; 6. Дмитрев А.Д. Движение багаудов // Вестник древней истории, 1940. – № 3-4; 7. Дмитрев А.Д. Падение Дакии // Вестник древней истории, 1949. – № 1; 8. Дмитрев А.Д. Восстание вестготов на Дунае и революция рабов // Вестник древней истории, 1950. – № 1; 9. Дмитрев А.Д. К вопросу об агонистиках и циркумцеллионах // Научные записки исторического факультета ЧГУ, 1948. – Т. 1; 10. Дмитрев А.Д. Вторжение славян и революция рабов в Римской империи // Научные записки исторического факультета ЧГУ, 1948. – Т. 1; 11. Дмитрев А.Д. Багауды. К истории революционного движения в Римской Галлии. Автореф. дис... канд. ист. наук. – Л., 1943; 12. Дмитрев А.Д. Народные движения в восточных провинциях в период дунайских войн III в. (238-278 гг.) // Византийский временник, 1956. – Т. VIII; 13. Дмитрев А.Д. Социальные движения в Римской империи в связи с вторжениями варваров. Автореф. дис... докт. ист. наук. – Л., 1950; 14. Дмитрев А.Д. Буколы // Вестник древней истории, 1946. – № 4; 15. Дмитрев А.Д. Движения скамаров // Византийский временник, 1952. – Т. V; 16. Дмитрев А.Д. Движение latrones как одна из форм классовой борьбы в Римской империи // Вестник древней истории, 1951. – № 4; 17. Историография античной истории / Под ред. В.И. Кузищина. – М., 1980; 18. Курбатов Г.Л. История Византии (Историография). – Л., 1975; 19. Сиротенко В.Т. Освещение славяно-византийских отношений VI-VII вв. в советской исторической науке // Учёные записки Пермского университета, 1959. – Т. 12. – Вып. 4; 20. Удальцова З.В. Советское византиноведение за 50 лет. – М., 1969.

УДК 39:378.4(477.85-25)ЧНУ

Георгій КОЖОЛЯНКО

**ІСТОРИКО-ЕТНОЛОГІЧНА НАУКА
В ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ**

У статті розкрито становлення та розвиток історико-етнологічних досліджень та підготовку кадрів етнологів у Чернівецькому університеті від кінця XIX до початку XXI ст.

Ключові слова: етнологія, університет, експедиції, статті, дисертації, монографії, конференції, наукова школа.